

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ

METHODOLOGICAL BACKGROUNDS OF THE THEORY AND PRACTICE OF PRIVATE COMMUNICATION RESEARCH

Паршутін А.Б.,
прокурор відділу
Генеральної прокуратури України

У статті на підставі проведеного аналізу теоретико-методологічних джерел визначено методологію дослідження теорії та практики втручання у приватне спілкування під час досудового розслідування. Застосування методології сприятиме пізнанню втручання у приватне спілкування як явища в кримінальній процесуальній діяльності. Сформувані методологічні засади дадуть змогу виробити обґрунтовані висновки, необхідні для оптимізації теоретичних, правових та організаційних основ втручання у приватне спілкування.

Ключові слова: втручання у приватне спілкування, методологія, методи наукового пізнання, діалектика, синергетика, праксеологія.

В статье на основе проведенного анализа теоретико-методологических источников определена методология исследования теории и практики вмешательства в частное общение во время досудебного расследования. Применение методологии будет способствовать познанию вмешательства в частное общение как явления в уголовно-процессуальной деятельности. Сформулированные методологические основы позволят выработать обоснованные выводы, необходимые для оптимизации теоретических, правовых и организационных основ вмешательства в частное общение.

Ключевые слова: вмешательство в частное общение, методология, методы научного познания, диалектика, синергетика, праксеология.

In the article, based on the analysis of theoretical and methodological sources, the methodology of the study of the theory and practice of the intervention in private communication during the criminal proceeding was determined. The application of the methodology will help to recognize the interference in private communication as a phenomenon in criminal procedural activities. The developed methodological principles will contribute to the development of substantiated conclusions, necessary to optimize the theoretical, legal and organizational basis for interference in private communication.

Key words: interference in private communication, methodology, methods of scientific knowledge, dialectics, synergetics, praxeology.

Постановка проблеми. Теоретичний аналіз сутності, змісту й функціонального призначення втручання у приватне спілкування під час досудового розслідування є надзвичайно складним і суперечливим предметом пізнання, відтворення природи та сутності якого все ще не завершено. Водночас пошук теоретичної моделі, яка б охоплювала сутнісні ознаки досліджуваного явища, відтворювала сутність процесу, механізм його функціонування неможливо здійснити без застосування певної сукупності методів, прийомів наукового пізнання, застосування яких в індивідуально підібраній комбінації та спеціально визначеній послідовності дає змогу реалізувати мету й завдання дослідження, дійти обґрунтованих висновків, необхідних для розв'язання відповідного наукового завдання чи проблеми. Індивідуально визначена сукупність методів, прийомів, процедур наукового пізнання становить методологічну основу наукового дослідження, формування якої є однією з актуальних проблем пізнання та обґрунтування теоретичних, правових, організаційних основ втручання у приватне спілкування, що потребує відповідного наукового супроводження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовний аналіз теорії та практики втручання у приватне спілкування, розкриття його змісту й механізму реалізації неможливі без наукового опрацювання методологічних засад такої діяльності. Дослідження

методології наукового пізнання проблем кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, під час яких може здійснюватися втручання уповноваженими державними органами у приватне спілкування, є предметом активного наукового інтересу з боку значної кількості науковців, серед яких – Ю.П. Алєнін, М.В. Баґрій, Б.І. Бараненко, Б.Т. Безлепкін, А.В. Белосусов, В.Д. Берназ, О.А. Білічак, Р.І. Благута, І.В. Гора, В.В. Гевко, В.О. Глушков, В.А. Глазков, С.О. Гриненко, В.А. Дашко, О.М. Дроздов, С.Ю. Ільченко, А.В. Іщенко, О.В. Капліна, І.П. Козьяков, В.А. Колесник, Н.С. Карпов, С.С. Кудінов, В.В. Комашко, В.Т. Маляренко, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорєцький, І.В. Сервецький, Д.Б. Серґєєва, Є.Д. Скулиш, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, А.Г. Цветков, Р.М. Шехавцов, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші вчені.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Водночас серед наявності науково обґрунтованих методологічних засад у різних сферах пізнання проблем кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності, зважаючи на відсутність єдиного теоретико-прикладного дослідження теорії та практики втручання у приватне спілкування, існує необхідність вироблення методології як сукупності тих онтологічних, гносеологічних і логічних припущень, котрі мають становити світоглядний базис пізнання втручання у приватне спілкування.

Формулювання цілей статті. Мета статті – підставі проведеного аналізу теоретико-методологічних джерел визначити методологію дослідження теорії та практики втручання у приватне спілкування під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Поняття «методологія» можна розглядати в широкому та вузькому сенсах. Саме слово «методологія» походить від грец. *μέθοδος* – правильний, вірний шлях дослідження, та *logos* – наука, вчення. Отже, методологія є наукою про методи наукового дослідження. При цьому в більшості методологію визначають як суто філософську парадигму, як філософське вчення про методи пізнання й перетворення дійсності [1, с. 420]. Пояснення зазначеному полягає в тому, що філософське знання виконує одночасно світоглядну та методологічну функції, які перебувають у діалектичному взаємозв'язку: кожен світогляд є узагальненою системою знань, а метод як система способів досягнення тієї чи іншої мети узагальнює теоретичні та практичні знання.

У контексті проведення дослідження в напрямі визначення методологічної основи втручання у приватне спілкування доцільно погодитись із Д.В. Гребельським, який, у свою чергу, підкреслює необхідність поєднання й комплексного використання найрізноманітніших методів наукового пізнання, передусім змістових, які передбачають безпосереднє звернення до фактів, досвіду й формулювання шляхом абстракції, аналізу та синтезу теоретичних висновків (спостереження, порівняння, експеримент, анкетування тощо); формалізованих методів, які підпорядковуються завданням абстрагування, логічного виведення й визначення нових понять із уже сформульованих (моделювання, побудова структурних схем); методів теоретичного аналізу та синтезу, які характеризуються теоретичним розглядом предмета й завдань дослідження, визначення логіки та ймовірних результатів дослідження [3, с. 26].

Зважаючи на те що втручання у приватне спілкування являє собою багатогранне явище, яке регулюється нормами права і спрямоване на вирішення різнопланових завдань у сфері захисту особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду, дослідження його теоретичних, правових, організаційних основ має ґрунтуватись на виборі прозорості для вивчення та перевірки методології. З огляду на викладене, пізнання втручання у приватне спілкування має ураховувати й філософсько-правовий підхід, зокрема, з позицій методології юридичної науки, яка є системою підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання під час вивчення державно-правових явищ [4, с. 3–14].

Визначаючи методологію дослідження, варто погодитись із академіком М.В. Костицьким, який наголошує на тому, що у формулюванні методології в юридичній науці необхідно відмовитися від ієрар-

хій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології доцільно «розташувати» по горизонталі, й використовувати їх може вчений із власним вибором. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. Не обов'язково зашорювати себе виключно однією методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів [5].

Фундаментальним, узагальненим методом пізнання дійсності є діалектичний метод. Об'єктивну основу його утворюють найбільш узагальнені закони розвитку матеріального світу. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Діалектика є зряддям пізнання в усіх галузях науки й на всіх етапах наукового дослідження. Вона визначає позиції дослідника, стає основою інтерпретації об'єкта та суб'єкта пізнання, процесу пізнання та його результатів.

Визначаючи методологічні основи дослідження теорії та практики втручання у приватне спілкування, варто констатувати, що найбільший ефект застосування *діалектики* в разі виконання методологічної функції її основними законами й категоріями. Ідеться насамперед про методологічну цінність основних законів діалектики: єдності та боротьби протилежностей, кількісно-якісних змін і заперечення заперечення. Винятковий пізнавальний потенціал категорій діалектики, на думку академіка М.В. Костицького, визначається універсальними логічними формами мислення, в яких відображені ті загальні властивості, відношення і зв'язки, які існують в об'єктивній реальності. Без понять і категорій, констатує філософ, пізнання дійсності було б неможливим [5, с. 13].

Методологічне значення *діалектичного методу* в дослідженні теоретико-правових та організаційних засад втручання у приватне спілкування полягає в тому, що він слугує засобом пошуку нових результатів, методом руху від уже відомого до ще невідомого, нового. Тобто відбувається не лише трансформація попередньо створених теоретичних знань у сфері кримінального процесу, оперативного-розшукової діяльності, а й формування їх новітньої модифікації шляхом системного додавання нових теоретичних положень. Закони діалектики: закон єдності та боротьби протилежностей; закон переходу кількісних змін на якісні й навпаки; закон заперечення заперечення – дають змогу дослідити трансформації сутності та змісту, категоріальних визначень, структури й прихованих механізмів розвитку діяльності уповноважених державних органів із захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду [2].

Зокрема, закон єдності та боротьби протилежностей, який є основоположним у діалектиці, відіграє найважливішу роль у розкритті сутності втручання у приватне спілкування. Єдність складових елементів втручання у приватне спілкування полягає в їх об'єднувальній належності до сутності діяльності уповноважених підрозділів правоохоронних органів та органів досудового розслідування, тісному взаємозв'язку та взаємозалежності між її елементами. Дотримання принципу єдності між метою, завданнями втручання у приватне спілкування, з одного боку, різновидами й засобами, які використовують уповноважені суб'єкти його здійснення, є головною умовою існування та функціонування втручання у приватне спілкування як єдиного, цілісного процесу. Разом із тим відносини між складовими елементами втручання у приватне спілкування базуються на взаємовиключенні один одного, знаходяться в постійній взаємодії й боротьбі, яка водночас сприяє розв'язанню цих суперечностей. Розв'язання суперечностей між складовими елементами втручання у приватне спілкування потребує їх деталізації, виявлення джерел походження та взаємозв'язку між ними. Повною мірою до пізнання втручання у приватне спілкування можна зарахувати твердження А. Гальчинського щодо його функціонування в кримінальному процесі та оперативно-розшуковій діяльності як «живого організму, який має вирізнятися високою адаптивністю, спроможністю не лише накопичувати інформацію, а й адекватно реагувати на її флуктуації, самовдосконалюватися» [6].

Торкаючись гносеологічної ролі законів діалектики в пізнанні втручання у приватне спілкування, доцільно звернути увагу на недопущення однобічного трактування окреслених закономірностей. Так, установлення однобічного підходу законів діалектики в теорії та практиці діяльності радянських органів державної безпеки призвело до помилкового з методологічного погляду розуміння об'єкта діяльності оперативних підрозділів КДБ, що відображалось і на розумінні її сутності. Зазначене призвело до існування в політиці СРСР і системі забезпечення державної безпеки так званої «методології антиподів»: протиставлення одного явища іншому, їх розколотості на непримиренні протилежності. У контексті зазначеного актуальним для теорії та практики втручання у приватне спілкування є усвідомлення його як виключного способу отримання необхідної для досудового розслідування важкої чи особливо важкої злочину інформації, який обмежує гарантовані Конституцією України права та свободи людини.

Не менш важливу роль у методології дослідження втручання у приватне спілкування відіграє діалектичний закон переходу кількісних змін на якісні й навпаки. Відповідно до окресленого закону, формування й еволюційний розвиток втручання у приватне спілкування відбуваються за рахунок нагромадження кількісних параметрів, їх трансформації й переходу у вигляді «стрибка» на якісно новий рівень, від попереднього якісного стану до нового. Водночас нова якість діяльності, пов'язаної з втручанням уповно-

важених державних органів у приватне спілкування, формує її нові кількісні параметри. Отже, вивчаючи втручання у приватне спілкування з позиції дії цього закону діалектики, можна правильно зрозуміти й оцінити глибину, сутність і тенденції розвитку системи, усвідомити її якісні та кількісні зміни. У практичній площині реалізація зазначеного закону полягає у взаємозалежності показників виявлених загроз особі, суспільству, державі й необхідності застосовувати втручання у приватне спілкування для завчасного запобігання їм і їх припинення. У свою чергу, кількість відвернутих імовірних і реальних загроз особі, суспільству, державі визначає якість отриманих результатів у ході втручання у приватне спілкування. Нехтування зазначеним законом діалектики може призвести до невиправданого збільшення кількості проведених різновидів втручання у приватне спілкування, надмірного обмеження прав і свобод людини, нераціонального використання ресурсів уповноважених оперативних підрозділів та органів досудового розслідування тощо, до невиправданої підміни мети втручання у приватне спілкування від «забезпечення безпеки особи, суспільства, держави» до виключної «боротьби із загрозами національній безпеці», у якій результат (навіть якщо загроза має потенційний характер) домінує над способами його досягнення.

Вагомим значенням для розуміння втручання у приватне спілкування має діалектичний закон *заперечення заперечення*. За Гегелем, цей закон відображає спрямованість і кінцевий результат процесу розвитку. Сутність заперечення полягає в тому, що в процесі розвитку відбувається руйнування старої якості новою, перехід від попереднього якісного стану до нового, спричиненого зміною радянською парадигми безпеки. Тобто в процесі поступального та безперервного розвитку діяльності правоохоронних органів втручання державою у приватне спілкування набуває нової якості через заперечення старої, започаткованої на підставі «концепції протистояння», «всеохоплюючого пріоритету інтересів влади», піднімається на вищий щабель розвитку, вбираючи в себе все найвагоміше, збагачуючи свій зміст. Категорія заперечення стає драйвером і необхідною умовою наступного розвитку, формою перегляду попереднього й на цій основі підґрунтям для розуміння майбутнього та його втілення в теперішньому.

Застосування діалектичного методу наукового пізнання дало змогу дійти висновку, що на сучасному етапі не лише відбувається кардинальна зміна попередньо створеної парадигми оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, а й виникла потреба у формуванні їх оновленої варіації шляхом системного розроблення новітніх теоретичних положень. Опрацювання теоретичних, правових та організаційних основ втручання у приватне спілкування крізь призму законів діалектики довело, що сучасний розвиток діяльності уповноважених правоохоронних органів та органів досудового розслідування являє собою перехід від інерційної самоорганізації до гнучкого й постійного оновлення та самовдосконалення.

Беручи за основу діалектику, також необхідно враховувати синергетику як філософію нестабільності, де діалектична методологія знайшла свій подальший розвиток. Її розглядають як нову наукову парадигму сучасної науки. Згідно з думкою Е. Тоффлера, синергетична парадигма особливо цікава тим, що вона акцентує увагу на аспектах реальності, найбільш характерних для сучасної стадії соціальних вимірів: різносистемній упорядкованості, нестійкості, різноманітності, нерівновазі, нелінійних співвідносинах, у яких малий сигнал на вході не може викликати якомога сильний відгук на виході, і темпоральності – підвищеному відчутті часу [7]. Саме специфіка синергетичного підходу дасть змогу в процесі дослідження об'єднати наявні теоретичні напрацювання різних наукових дисциплін і напрямів у сфері забезпечення гарантій законності в діяльності правоохоронних органів та органів досудового розслідування, а також розробити продуктивну модель наявних знань високого ступеня узагальнення.

Застосування синергетичного підходу під час дослідження теоретичних, правових та організаційних основ втручання у приватне спілкування передбачає необхідність враховувати соціальні фактори, які визначають його різновиди, сприймати слабкі або випадкові сигнали й зміни як можливі відправні точки суттєвих змін і перетворень для стимулювання позитивних тенденцій та адаптації до них нормативного регулювання, зумовлює потребу всебічного й функціонального опису процесу втручання у приватне спілкування, механізму його впливу на людину та суспільство як різновиду функціонування складної динамічної системи протидії злочинності.

Важливою методологічною засадою пізнання феномена втручання у приватне спілкування є праксеологічний (від грец. *praxis* – дія) підхід, який являє собою філософську концепцію оптимізації діяльності. Предметом праксеології є загальні закономірності людської діяльності, що зумовлюють її ефективність. Розробник наукових основ праксеології, видатний польський філософ Т. Котарбінський визначає її як загальну теорію ефективної (справної) організації діяльності [8, с. 20]. Практична праксеологія вирішує свої завдання шляхом аналізу складу і структури діяльності, виявляючи її елементи (виконавець, мотив, предмет, знаряддя, засоби, спосіб, матеріал, місце), аналізуючи їх зміст і зв'язок. При цьому розглядаються прості й складні дії. Особливу цінність для дослідження теорії та практики втручання у приватне спілкування становить реалізований у праксеології системно-діяльнісний метод. Зазначений підхід указує на певний компонентний склад людської діяльності, якою є й втручання у приватне спілкування. Серед найважливіших її компонентів такі: потреба – суб'єкт – об'єкт – процеси – умови – результат. Це дає можливість комплексно дослідити будь-яку сферу людської діяльності. Будь-яку діяльність здійснюють завдяки множині взаємопов'язаних дій – одиниць діяльності, що не розкладаються на більш прості, через що досягають конкретної мети діяльності. Остання зумовлена певною потребою,

задоволення якої потребує певних дій. Завдання діяльності – це потреба, яка з'являється за певних умов і може бути реалізована завдяки певній структурі діяльності, до якої належать предмет діяльності – елементи зовнішнього середовища, які має суб'єкт до початку своєї діяльності та які підлягають трансформації в продукт діяльності; засіб діяльності – об'єкт, що опосередковує вплив суб'єкта на предмет діяльності (те, що зазвичай називають знаряддям праці), і стимули, використовувані в певному виді діяльності; процедури діяльності – технології (способи, методи) одержання бажаного продукту; умови діяльності – характеристика оточення суб'єкта в процесі діяльності, соціальні умови, просторові й часові чинники тощо; продукт діяльності – те, що становить результат трансформації предмета в процесі діяльності. Зазначені системоутворювальні компоненти характерні для будь-якої діяльності – як для фізичної, так і для інтелектуальної – і свідчать про її структуру [9, с. 12]. Застосування зазначеного підходу сприяло пізнанню сутнісних ознак втручання у приватне спілкування, визначенню його змісту й виробленню поняття.

Методологічне значення праксеологічного підходу для дослідження втручання у приватне спілкування полягає в тому, що він орієнтує теорію кримінального процесу на вирішення її безпосередніх завдань як прикладної науки. Якими б значущими не були загальні закономірності втручання у приватне спілкування, виявлені шляхом теоретичного аналізу, вони не знайдуть безпосереднього застосування в практиці, поки не сприйняті спеціальною методикою, правовою нормою, тактичним прийомом. Тільки практичні рекомендації, розроблені відповідно до принципів праксеології, дають змогу використовувати теоретично встановлені закономірності для побудови алгоритмів вирішення конкретних завдань у типових ситуаціях. У сучасних умовах праксеологічний підхід усе більш набуває міждисциплінарного, комплексного характеру, причому діяльність розглядається і як об'єкт дослідження, і як пояснювальний принцип.

Висновки. Зважаючи на викладене, як методологічна основа дослідження теорії та практики втручання у приватне спілкування, опираючись на діалектику, синергетику, праксеологічний підхід, методи наукового пізнання, використовувалась упорядкована система, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, введення операцій з теоретичним і практичним матеріалом у визначеній послідовності. Зрештою, лише теорія, озброєна адекватним методом пізнання, може створити наукову картину предмета дослідження, виявити на загальному тлі розвитку ті чи інші прояви, простежити їх причинно-наслідкові зв'язки, зробити прогноз на майбутнє. Водночас під час вироблення методологічної основи дослідження варто пам'ятати, що правильний підбір і застосування методів забезпечує наукову коректність і практичну результативність дослідження. Варто зазначити, що вибір системи методів дослі-

дження зумовлюється характером обраного об'єкта дослідження, який за своєю природою є нормативно врегульованим, тобто юридичним, і водночас діалектичним, адже втручання у приватне спілкування має творчий, гнучкий, нестандартний характер. При цьому окреслена система є сукупністю взаємозв'язаних методів пізнання без поділу

на основні та другорядні, адже реально існуючі типи правового мислення, методи пізнання й перетворення правової дійсності об'єктивно перебувають між собою в складному взаємозв'язку, нерідко в стані складного перевтілення, тому кожний із них сам по собі не спроможний сприяти обґрунтуванню претензій дослідників на абсолютну істинність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Копнин П.В. Методология. Философская энциклопедия: в 5 т. Москва: Советская энциклопедия, 1964. Т. 3. 584 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с.
3. Гребельский Д.В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. Москва: Академия МВД СССР, 1977. 170 с.
4. Рабинович П.М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи. Вісник Академії правових наук України. Харків, 2002. № 4. С. 3–14.
5. Костицький М.В. Філософсько-правові питання методології юридичної науки. Філософські і методологічні проблеми права. 2011. № 2. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM.
6. Виндельбанд В. История новой философии в ее связи с общей культурой и отдельными науками: в 2 т. / пер с нем. под ред. А.И. Введенского. Москва: Гиперборея, 2007. Т. 2: От Канта до Ницше. 512 с.
7. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство: Как оно будет создано и как оно изменит нашу жизнь. Москва: АСТ, 2008. 569 с.
8. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе. Москва: Экономика, 1975. 272 с;
9. Чмиленко Ф.О., Жук Л.П. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Д.: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.